

TALABALAR MUSTAQIL TA'LIMINI TASHKIL ETISHNING AYRIM MASALALARI

Jumayev Ruzokul Xolikulovich, Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti

jumayevruzokul@buxdpi.uz

Annotatsiya. Mazkur maqolada talabalar mustaqil ta'limini tashkil etishning mazmun-mohiyati, maqsad va vazifalari tahlil qilinadi. Mustaqil ta'limning zamonaviy yondashuvlari, uning ta'lim sifatiga ta'siri, shuningdek, talabalarning o'zini o'zi rivojlantirish va bilim olishdagi faolligini oshirishdagi o'rni yoritiladi.

Kalit so'zlar: mustaqil ta'lim, talaba faoliyati, ta'lim sifati, zamonaviy yondashuvlar, o'zini o'zi rivojlantirish, metodik yondashuvlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, pedagogik hamkorlik, ta'lim jarayoni, ta'limni takomillashtirish.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ

Джумаев Рузокул Халикулович, доцент Бухарского государственного педагогического института

jumayevruzokul@buxdpi.uz

Аннотация. В данной статье анализируются сущность, цели и задачи организации самостоятельного обучения студентов. Освещаются современные подходы к самостоятельному обучению, его влияние на качество образования, а также роль в повышении активности студентов в процессе саморазвития и самостоятельного освоения знаний.

Ключевые слова: самостоятельное обучение, студенческая активность, качество образования, современные подходы, саморазвитие, методические подходы, информационно-коммуникационные технологии, педагогическое сотрудничество, образовательный процесс, совершенствование образования.

SOME ISSUES OF ORGANIZING STUDENTS' INDEPENDENT LEARNING

Jumayev Ruzokul Kholikulovich, Associate Professor at Bukhara State Pedagogical Institute

jumayevruzokul@buxdpi.uz

Annotation. This article analyzes the essence, goals, and objectives of organizing students' independent learning. It highlights modern approaches to independent learning, its impact on the quality of education, as well as its role in increasing students' activity in the process of self-development and independent knowledge acquisition.

Keywords: independent learning, student activity, quality of education, modern approaches, self-development, methodological approaches, information and communication technologies, pedagogical cooperation, educational process, improvement of education.

O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasining "Oliy ta'lim tizimini rivojlantirishning strategik maqsadlari va ustuvor yo'nalishlari" deb nomlangan 3-bobining "Oliy ta'lim bilan qamrovni kengaytirish, oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish" deb nomlangan 1-§ ning "Mustaqil ta'lim soatlari ulushini oshirish, talabalarda mustaqil ta'lim olish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, tizimli tahlil qilish, tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish, o'quv jarayonida kompetensiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish, o'quv jarayonini amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirish, bu borada o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilg'or pedagogik texnologiyalar, o'quv dasturlari va o'quv uslubiy materiallarni keng joriy etish" masalalarida ta'lim oluvchilarning mustaqil ta'lim olishlari, mustaqil ishlash malakalarini uzluksiz oshirish orqali mutaxassislarning zaruriy kompetensiyalarini, ijodiy yaratuvchanlik, tadqiqotchilik, mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilgan.

Oliy ta'lim tizimida talabalarining mustaqil ishi — bu bilimlarni o'zlashtirish, ko'nikma va malakalarni shakllantirish jarayonining ajralmas va muhim tarkibiy qismidir. Bu jarayon talaba shaxsining rivojlanishiga, uning ijodiy va tanqidiy fikrlashiga, mas'uliyat hissi, tashabbuskorlik va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarining shakllanishiga xizmat qiladi. Talabaning mustaqil ishi — bu o'qituvchining bevosita rahbarligi yoki uning yo'riqlari asosida, talaba tomonidan o'z kuchi bilan bajariladigan faoliyatdir. Ushbu faoliyat turiga: mavzuni mustaqil o'rganish, amaliy mashqlar bajarish, ilmiy izlanishlar olib borish, referat, kurs va bitiruv ishlari yozish, o'z-o'zini tekshirish va baholash kabilarni kiritish mumkin.

Talabalarining mustaqil muammolari bo'yicha olib borilgan ko'plab pedagogik tadqiqotlarga qaramay, ushbu didaktik jarayonning mohiyati va mazmuniga yagona yondashuv hozirgacha mavjud emas. Mustaqil ishga berilgan ta'riflar turlicha bo'lib, bu holat mazkur pedagogik hodisaning mazmunini turlicha tushunishga asoslanadi. O'quv jarayonidagi alohida ahamiyatiga ko'ra, mustaqil ish har tomonlama tadqiq etilgan, turli pedagogik maktablar tomonidan har xil talqin qilingan va taqdim etilgan.

A. Disterveg ta'kidlaganidek: "...rivojlanish va ta'lim hech qachon insonga tayyor holda berilmaydi. Kimki bunga erishmoqchi bo'lsa, o'z faoliyati, o'z kuchi, o'z intilishi bilan unga erishmog'i lozim"[5]. Y.A. Komenskiy o'z asarlarida pedagoglarni shunday bir uslubni izlab topishga chaqirgan ediki, bunda o'qituvchilar kamroq o'qitsin, ammo talabalar ko'proq o'rganishsin. Ushbu fikrni davom ettirar ekan, K.D. Ushinskiy pedagoglarga ta'lim jarayonini shunday tashkil etishni qat'iy tavsiya qilgan ediki, bunda talabalar imkon qadar mustaqil ravishda o'rganishi, o'qituvchi esa bu mustaqil faoliyatni boshqarib unga zaruriy materiallarni taqdim etsin. U bu yerda o'qishga bo'lgan qiziqishga alohida ahamiyat bergan: "Tarbiyachi hech qachon esdan chiqarmasligi kerakki, hech

qanday qiziqishsiz va faqat majburlash bilan olib borilgan o'qish... o'quvchining o'qishga bo'lgan ishtiyoqini pasaytiradi, bu ishtiyoqsiz esa u uzoqqa bora olmaydi"[9].

Oliy ta'limda o'qituvchining roli, talabalarining mustaqil ishlarini bajarishlarida ularni to'g'ri yo'naltirish va metodik ko'rsatmalar berishdan iborat. O'qituvchilar, o'quv jarayonining tashkilotchilari sifatida, talabalar uchun zarur bilim va resurslarni taqdim etish, ularni o'z-o'zini baholash va samarali o'rganish metodlarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Turli ilmiy maktablar va yo'nalishlar vakillari tomonidan mustaqil ishning mohiyati va mazmuniga nisbatan bildirilgan turlicha yondashuvlarni qayd etar ekanmiz, ulardan eng muhimlariga alohida to'xtalib o'tishni lozim topdik. Masalan, ta'lim jarayonini boshqarish sohasidagi taniqli pedagog va mutaxassislardan biri R.M. Mikelson mustaqil ishni quyidagicha talqin etadi: "Talabalar topshiriqlarni hech qanday yordam olmasdan, ammo o'qituvchining nazorati ostida bajaradilar; agar qiyinchilik yuzaga kelsa, o'qituvchi jamoaviy mashqlarga o'tishi mumkin"[7].

Taniqli pedagog, I.E. Davronov talabalarining mustaqil ishini ularning mustaqil fikrlashi, mustaqil va jismoniy harakatlari bilan birgalikda bog'lash sifatida ko'radi. U talabalarining mustaqil ishini "o'qituvchining to'g'ridan-to'g'ri ishtirokisiz, ammo uning topshirig'i bilan, maxsus belgilangan vaqt davomida bajariladigan ish" sifatida baholaydi. Bunda "belgilangan maqsadga erishishga intilib, o'z kuchini sarflab, o'z fikr yoki jismoniy harakatlari natijasini bir shaklda ifodalash" zarurligini ta'kidlaydi. Aytish joizki, mustaqil ishni bajarishning majburiy sharti — talabaning o'qish maqsadini anglashidir. Mustaqil o'quv mehnati muammolari bo'yicha mashhur tadqiqotchi V.B. Bondarevskiy mustaqil ishni "ilmiy fikrlashni shakllantiruvchi, aqliy faoliyatning individual uslubini rivojlantiruvchi, o'z-o'zini ta'lim olishga ehtiyojni oshiruvchi ish" deb ta'riflaydi [3].

V.I. Graf, I.I. Ilyasov, V.Ya. Lyudis mustaqil ishni pedagogik sharoitlarni tashqi tashkil etish tizimi sifatida ta'riflaydilar: "Mustaqil ish didaktik o'qitish shakli sifatida... o'quv faoliyatini boshqarishni ta'minlaydigan pedagogik sharoitlarni tashkil etish tizimidir, bu o'qituvchi ishtirokisiz va uning to'g'ridan-to'g'ri yordamisiz amalga oshiriladi... o'qituvchining yordam berishi maxsus tashkil etilgan ta'lim tizimi orqali bilvosita yo'l bilan amalga oshiriladi. Bu mustaqil ishning didaktik mohiyati va uning auditoriya ishining shakllaridan farqi, o'qituvchining to'g'ridan-to'g'ri ishtiroki va yordamidan farqli o'laroq." Ushbu ta'rif mustaqil ishni tashkil etish o'qituvchi faoliyatining bir jihati ekanligini inkor etmaydi, ammo bizning fikrimizcha, bu ta'rif mustaqil ishning barcha tomonlarini aks ettirmaydi va uning sub'yekti bo'lgan talabani to'liq e'tibordan chetda qoldiradi [4].

V.Ya. Makashov mustaqil ishning mazmunini o'qish vazifalarini bajarishda o'quvchilar tomonidan bajariladigan mustaqil faoliyat jarayoni sifatida belgilaydi va unda uchta bosqichni ajratadi: tayyorgarlik bosqichi, vazifani bajarish jarayoni va bajarilgan vazifani tahlil qilish. Ushbu olimning ilmiy izlanishlari harbiy akademiyalar kursantlarining mustaqil ishini takomillashtirish yo'llarini o'rganishga bag'ishlangan. U o'z ishlari davomida mustaqil ish uchun topshiriqlarni ishlab chiqish va qo'llashda tizimli yondashuvni asoslashga, shuningdek, kursantlarning rejalashtirilgan mustaqil tayyorgarlik soatlarida pedagogik rahbarlik muammosini o'rganishga katta e'tibor bergan [6].

Yuqorida keltirilgan mulohazalarning tahliliga asosanib, shuni ta'kidlash mumkinki, har qanday mustaqil topshiriq, avvalo, talabaning bilim olishga bo'lgan ehtiyojini shakllantirishga zarur shart-sharoitlarni yaratishi, bilimlarni o'zlashtirish jarayonini tezlashtirishi, hamda uni o'z harakat yo'lini — bilmaslikdan bilimga intilish jarayonini anglashga undashi lozim.

Mustaqil ishning boshlang'ich vazifasi o'zida ta'limning yakuniy maqsadining bir qismini mujassam etgan bo'lishi kerak. Bu elementning barcha turdagi mustaqil topshiriqlarda mavjud bo'lishi, talabaning mustaqil faoliyati jarayonida takroriy va ijodiy bilish harakatlarining uzviy uyg'unligini ta'minlovchi zaruriy sharoitlarni yaratadi. Natijada, talabalarining o'quv faoliyatidagi motivatsion sohasini tashqi rag'batlantirishdan ichki, chuqur motivatsiyaga — ya'ni bilish jarayonining o'zidan qoniqish olishga asoslangan ichki ehtiyojga o'tish uchun zarur sharoitlar shakllanadi. Natijada, mustaqil ish bajarish jarayonida o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalar hamda orttirilgan bilish tajribasi amaliy ahamiyatga ega, moslashuvchan va faol xarakter kasb etadi. Bu esa o'z navbatida, o'quvchilarning intellektual faoliyatini optimallashtirishga olib keladi [8]. Mustaqil ish talabaning shaxsi uchun muhim bo'lgan xususiyat — ya'ni mustaqil ish bajarishni shakllantirish vositasi bo'lib xizmat qiladi. U bilim olish faoliyatini tashkil etish shakli sifatida talaba faolligini, mustaqil fikrlashini, ijodkorligini, qat'iyatligi va tashabbuskorligini namoyon etishini talab qiladi.

Talabalarining mustaqil ishi turli bosqichlarda har xil shaklda namoyon bo'ladi. Bu jarayon oddiy takrorlash va taqliddan boshlab ijodkorlikka qadar bo'lgan yo'lni o'z ichiga oladi. Mustaqil ishni bajarishda dastlab motivatsiya paydo bo'ladi, so'ng rivojlanadi va bajarilayotgan topshiriqlar murakkablashgani sayin yanada chuqurlashadi. Talabada mustaqil ish bajarishning tashqi belgilari quyidagilarda namoyon bo'ladi: o'z o'quv faoliyatini rejalashtirish, mustaqil o'rganish uchun o'quv adabiyotlari va metodik qo'llanmalarni tanlash, topshiriqlarni bajarish hamda texnik vositalar bilan ishlashda bevosita yordam va batafsil yo'riqnomasiz harakat qilish, o'yinlar va jismoniy tayyorgarlik jarayonida kasbiy vazifalarni mustaqil bajarish.

Pedagoglarning yuqorida keltirilgan fikr va mulohazalariga tayanib, shuni aytish mumkinki, mustaqil ish va mustaqil topshiriq bajarish ko'nikmasini shakllantirish o'zaro chambarchas bog'liq. Bir tomondan, mustaqil ish talabalarda mustaqil topshiriq bajarish ko'nikmasini shakllantirishning majburiy sharti hisoblanadi, boshqa tomondan esa uning natijalari to'g'ridan-to'g'ri talabaning mustaqilligi bilan belgilanadi. Mustaqil ishning sifati,

o'qish natijalari talabalarning bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish jarayonidagi bilish faolligi o'rtasida o'zaro bog'liqlik mavjud. Talabani turli fanlar bo'yicha mustaqil ishining samaradorligi, avvalo, uning shaxsiy sifati, intizomi, motivatsion yo'nalishlari, psixologik xususiyatlari, masalan, xotira, diqqat, iroda kuchi va boshqa omillarga bog'liq. Biroq, samarali mustaqil ishning asosiy shartlaridan biri — talabada mustaqil ta'limni bajarish ko'nikmalari va malakalarining shakllangan va rivojlangan bo'lishidir. Talaba mustaqil ishining mutaxassis tayyorlashdagi roli qancha yuqori bo'lsa, u o'quv jarayonining butun pedagogik tizimida shuncha muhim o'rinni egallashi kerak.

Yuqoridagilarni umumlashtirgan holda, shuni aytish mumkinki, talabalar mustaqil ishining mohiyati o'qituvchining tashkiliy va boshqaruv aspektlaridagi roli sifatida turli mualliflar tomonidan turlicha talqin qilinadi. Tadqiqotchilar mustaqil ishning har qanday tuzilmaviy qismlarini asosiy deb hisoblaydilar, shu sababli uning belgilari haqida turli xil ta'riflar keltiradilar, biri muhim deb hisoblanganini ajratib ko'rsatib, boshqasini esa e'tibordan chetda qoldiradilar. Nuqtai nazarlarni umumlashtirgan holda, o'quv muassasalarida talabalar mustaqil ishining asosiy belgilarni quyidagicha keltirilishi mumkin:

Tashqi belgilar. Ular o'quv, bilish yoki amaliy topshiriqning mavjudligini o'z ichiga oladi, bu topshiriq o'quv yoki boshqa kompleks muammoda namoyon bo'ladi va uning yechimi talabani shaxs sifatida rivojlantirishga yordam beradi. Topshiriq talaba uchun mustaqil aqliy va amaliy ishini bajarishga undashi, ruhiy va jismoniy kuchlarni sarflashni talab qilishi, shuningdek, talabani o'z ishlarini rejalashtirishi, ish joyini tayyorlashi, topshiriqlarni batafsil yo'riqnomalarsiz va o'qituvchining bevosita yordamisiz bajarishi kerak. Shu bilan birga, o'qituvchining roli faqat tashkiliy va ular bilan bog'liq bo'lgan boshqaruv ta'sirlarini tashkil etish orqali ko'rinadi.

Ichki belgilar. Ular talabalar tomonidan o'quv-bilish va amaliy topshiriqlarni yechishda mustaqillik va ijodiy faollikning namoyon bo'lishida ifodalanadi, bu jarayon talabalarni topshiriqni namunaga asoslanib takrorlashdan boshlab, qisman izlanish yoli ijodiy tadqiqot ishlarigacha bo'lgan barcha mustaqillik darajalaridan o'tishga olib keladi. Shu bilan birga, talabalar tomonidan bajarilgan mustaqil ish sifat jihatdan o'zgarib, taraqqiy etadi. U talabalarning o'z ishlarini nazorat qilish, tahlil qilish, tuzatish va bajarilgan mustaqil ishlarning natijalarini yaxshilash jarayonini o'z ichiga oladi.

Demak, talabalar mustaqil ishiga bo'lgan ilmiy-pedagogik qarashlarni o'rganish, shuni ta'kidlashga imkon beradi: oliy ta'lim muassasalaridagi talabalar mustaqil ishi — bu o'quv faoliyatining barcha turlari va mustaqil tayyorgarlik davrida amalga oshiriladigan murakkab, uzluksiz ijodiy jarayon bo'lib, uning maqsadi o'rganilgan bilim, ko'nikma va malakalarni nazariy va amaliy faoliyatda anglash, chuqur o'rganish, yodlash va keyinchalik tiklashdan iborat. Bu jarayon talabalarning professional o'zini rivojlantirishga bo'lgan shaxsiy intilishlari asosida, samarali mustaqil ish usullarini egallashlari, o'qituvchilar va kafedra a'zolari tomonidan maqsadli pedagogik rahbarlik, shuningdek, zamonaviy perxonalizatsiyalashgan o'quv mehnati vositalari bilan mustaqil ishning optimal moddiy-texnik ta'minoti orqali amalga oshiriladi.

Mustaqil ish, butun pedagogik jarayonning bir qismi sifatida, o'zining ikkiyuzlamali sifatida namoyon bo'ladi, uning tashqi shakli o'quv topshirig'i, ichki (mazmuni) esa bilish yoki boshqa o'quv vazifasi va uni yechishda talabalar tomonidan bajariladigan mustaqil faoliyatdir. Bu yerda, o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi o'zaro bog'liq faoliyatni aks ettiruvchi "mazmun" va "shakl" kabi falsafiy kategoriya o'rtasidagi dialektik birlikni ko'rish mumkin. O'qituvchi nuqtai nazaridan, mustaqil ish - bu nafaqat o'qitish metodi, balki o'qitish vositasi va o'zaro bog'liq faoliyat shaklidir. Talabalar nuqtai nazaridan esa, mustaqil ish - bu o'qish metodi, ya'ni talabalar tomonidan bajariladigan bilish faoliyatining usuli, o'quv-bilish faoliyatining shakli va o'zi o'quv-bilish faoliyatidir. Oliy ta'lim muassasalaridagi talabalar mustaqil ishi - bu barcha ularning fikriy va amaliy faoliyati bo'lib, o'quvchilarga o'qish va amaliy vazifalarni mustaqil bajara olish uchun tayyorlash maqsadida amalga oshiriladi. Bu jarayon talabalar o'z bilimi, mustaqilligi va faoliyatini ko'rsatgan holda, o'quv jarayonining barcha shakllarida davom etadi.

Xulosa. Oliy o'quv yurtlarida mustaqil ish, talabani o'qish jarayonidagi faolligini oshiradi va uning bilimlarini chuqurlashtirishga, o'z bilimini yanada mustahkamlashga yordam beradi. Mustaqil ish, shuningdek, talabalarning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi va kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorlanishlariga yordam beradi. O'qituvchi mustaqil ishini tashkil etishda talabalarni yo'naltiruvchi va yordam beruvchi rolini o'ynaydi, bu esa mustaqil ishning samaradorligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 08-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni// www.lex.uz

2. Davronov I.E. Pedagogik kompetentlik. Darslik. – Buxoro, 2020. – 110 b.

3. Бондаревский В.Б. Воспитание интереса к знаниям и потребности к самообразованию. - М.: Просвещение, 1985. - С. 27.

4. Граф В.И., Ильясов И., Ляудис В.Я. Основы самоорганизации учебной деятельности и самостоятельной работы студентов. - М.: Высшая школа, 1981. - С. 34.

5. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения. - М.: Педагогика, 1936. - С. 113.

6. Макашов В.Я. Совершенствование самостоятельной работы курсантов высших командных училищ:

Дне. ...канд. пед. наук. - М., 1985.

7.Микельсон Р.М. О самостоятельной работе учащихся. - М.: Учнедгиз, 1963. - С. 28.

8.Оргшпзация самостоятельной работы студентов в условиях интенсификации обучения / Под ред А.М. Вайгеля. - Киев: Лыбидь, 1993. - С. 56 -58

9.Ушинский К.Д. Собрание сочинений. Материалы к 3-ему т. Педагогические антропологии". - М.: АПН РСФСР, 1950. - Т. 10. - С. 420.